

РОЛЬ ЦІННОСТЕЙ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ

Поняття «цінності» та «ціннісні орієнтації» у психологічному вимірі

За останні десятиріччя проблема цінностей і ціннісних орієнтацій особистості набула особливої актуальності. Ці поняття є об'єктом дослідження багатьох наук, зокрема психології, філософії, соціології, що говорить про їхню складність та багатоплановість.

Поняття «цінність» широко використовується у філософській та іншій спеціальній літературі для вказівки на людське, соціальне і культурне значення певних явищ дійсності. На думку Миколи Головатого, цінності – це *«певні ідеї, погляди, за допомогою яких люди задовольняють свої потреби та інтереси»* [Головатий 1999].

У свою чергу, Мілтон Рокіч визначає цінності, як

стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування має потенційне значення з особистого погляду, на відміну від протилежного чи зворотного способу поведінки або кінцевої мети існування [Rokeach 1973].

Як зазначають Степан Возняк та Віталій Кононенко, поняття «цінність» близьке до поняття «значущість». Цінністю можна вважати все те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим [Возняк, Кононенко 1999]. Власне, йдеться про ту роль, яку предмет чи явище можуть відігравати в життєдіяльності людей із точки зору їхніх потреб, інтересів, цілей тощо. Те, що для однієї людини може бути цінністю, інша

людина може недооцінювати, а то й зовсім не вважати цінністю, тобто цінність завжди суб'єктивна.

Цінності особистості утворюють систему її ціннісних орієнтацій – сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості, що є для неї особливо значущими. Джерелом формування ціннісних орієнтацій виступає сенсожиттєва активність особистості, що визначає рівень домагань особистості та її орієнтацію у процесі діяльності на досягнення конкретних цілей.

На думку Володимира Ядова, ціннісні орієнтації являють собою інтегративні, вільно та відповідально обрані особистісно установки, що є ширшими і більш включними, ніж будь-які фіксовані або ж навіть базові соціальні установки, орієнтири й ідеали [Ядов 1975].

В свою чергу, Андрій Здравомислов зазначав, що ціннісні орієнтації – це

«важливі елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда й усією сукупністю його переживань. Вони відокремлюють важливе для певної людини від несуттєвого» [Здравомыслов 1986].

Варто додати, що ціннісні орієнтації розглядаються як один із компонентів, що входить до структури особистості. А саме: ціннісні орієнтації – це складне утворення, що вбирає в себе рівні форми взаємодії суспільного та індивідуального в особистості, специфічні форми усвідомлення особистістю навколишнього світу, свого минулого, теперішнього і майбутнього, а також сутності свого власного «Я» [Долинська 2008]. Наявність сформованої системи ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію внутрішнього світу особистості, сприяє систематизації її знань,

норм, стереотипів поведінки та самоствердженню особистості, реалізації соціальних очікувань.

Важливою рисою структурної організації цінностей є їх ієрархічна побудова, яка полягає в тому, що різні цінності володіють різним ступенем суспільності і одні є конкретизацією інших.

На думку таких психологів, як О. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, Д. О. Леонтьєв, В. Ф. Сержантов, структура цінностей являє собою одне з найважливіших утворень в психіці людини (є своєрідним ядром цілісної структури особистості) [Москаленко 2010] і є найвищим рівнем саморегуляції особистості. А. Т. Москаленко і В. Ф. Сержантов відзначають, що

система цінностей, перш ніж виявити себе в ролі регулятора зовнішньої поведінки індивідів і їх взаємних суспільних зв'язків, породжує в їх свідомості специфічну ціннісну систему ціннісних орієнтацій і тільки за посередництвом останньої виявляє свою соціально-регуляторну функцію [Москаленко, Сержантов 1989].

Мирослав Боришевський стверджує, що

певна система цінностей втілюється, опредмечується в тих чи інших конкретних феноменах, пов'язаних із відповідними формами життєдіяльності, у якій і здійснюється оволодіння цінностями, їх поступове перетворення з явища зовнішнього у явище – «для себе», тобто відбувається переведення цінностей суспільних у цінності суб'єктно значущі для самого індивіда [Боришевський 1997].

Таким чином, система цінностей відіграє провідну роль в процесі розвитку особистості, є основним підґрунтям, що забезпечує її стабільність, визначеність і передбачуваність вчинків та поведінки в цілому, а також допомагає в адаптації до певних змін у житті.

Модуси розуміння структури особистості в психології

Важливим предметом психологічного вивчення особистості є внутрішні психічні процеси, котрі детермінують усі прояви людини. Вивчення даних процесів неминуче ставить питання про структуру особистості, що в свою чергу передбачає виділення елементів, котрі її складають.

Проблема структури і, що ще важливіше, природа її організації та вплив на функціонування індивіда, є ключовим компонентом усіх теорій особистості. Найпопулярнішим прикладом структурних концепцій вважається концепція рис особистості. Г. В. Олпорт, Р. Кеттел і Г. Айзенк – три провідних авторитети в царині вивчення рис, вважали, що структуру особистості краще всього схематично подати в термінах гіпотетичних якостей, що перебувають в основі поведінки.

Частина західних психологів аналізували структуру особистості, описуючи її типи, а теорія психоаналізу структурує особистість на трьох рівнях: Id, Ego та Super-Ego.

Конкретну дефініцію особистості сформулював Еріх Фромм.

Під особистістю я розумію цілісність вроджених і надбаних психічних властивостей, які характеризують індивіда і роблять його унікальним [Фромм 1992].

Пояснюючи відмінність між вродженими і надбаними властивостями, він власне й структурує особистість. До вроджених структур Фромм відносить темперамент, таланти й усі інші властивості, задані від народження. До надбаних – характер.

На відміну від Е. Фромма, Г. В. Олпорт не ототожнює поняття «особистість» та «індивідуальність», а формулює таку дефініцію:

Особистість – це динамічна організація тих психофізичних систем всередині індивіда, які визначають характерні для нього поведінку і мислення [Allport 1955].

Він заперечує включення в структуру особистості характеру і темпераменту, чи використання їх як синонімів. Темперамент він називає «первинним матеріалом», з якого будується особистість. Характер – оціненою особистістю, а особистість – неоціненим характером. Структура особистості, за Олпортом, включає загальні риси та індивідуальні диспозиції. Об'єднуючим стрижнем є пропріум. Пропріум – це те, що у внутрішньому світі людини визнається своїм і при цьому є відмінною ознакою. Пропріум дає напрям життю людини, це позитивна, творча, спрямована на розвиток властивість людської природи.

Однак ряд дослідників (серед них В. С. Мерлін), звертаючись до проблеми структури особистості, спеціально підкреслювали, що її не можна охарактеризувати як систему, що складається з різноманітних груп психічних властивостей: темпераменту, характеру, здібностей і спрямованості, тому що

«одні з них (властивості темпераменту) – взагалі не є властивостями особистості; другі (характер, здібності й спрямованість) – являють собою не різні «підсистеми», а різні функції тих самих властивостей особистості [Мерлін 1970].

Методологічною основою підходу Мерліна є твердження, що *«особистість – специфічно людське психологічне утворення. І як таке, воно визначається специфічними для людини соціальними відносинами»* [Мерлін, 1970]. Система відносин особистості характеризує її активну життєву позицію і спрямованість. Цими відносинами не вичерпується її характеристика. Відносини особистості здійснюються за допомогою специфічних індивідуальних способів дії, а в них проявляються властивості характеру.

Взаємозв'язок між цінностями та структурою особистості в гуманістичній психології

Вся вищезазначена інформація вказує на складність описання структури особистості й вимагає чіткого вибору методологічних засад дослідження цінностей.

Тож методологічною основою дослідження ролі цінностей в структурі особистості мною було обрано гуманістичну психологію, оскільки її предметом вивчення є цілісна людина в її вищих специфічно-людських проявах.

У гуманістичній психології людину розглядають як свідому і розумну істоту, активного творця власної особистості та свого стилю життя. Людина визначається прагненням до самовдосконалення. Сама сутність людини зумовляє її постійний рух до творчості й самодостатності, якщо цьому процесу не перешкоджають обставини. Представники цього напрямку підкреслюють, що це орієнтація розумів про людину і всю наукову діяльність, котра змінює наш образ людини і звільняє психологію від штучних обмежень, накладених на неї тими теоріями, які вже тепер ніби застаріли.

В гуманістичній психології виділяють два напрями: індивідуально-центрований та екзистенціальний. Прибічники першого напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Мюллер і С. Джурард) приписують людині певні задані потенції, природу, яка є позитивною за своєю сутністю та актуалізується в процесі розвитку. Найповніше цей підхід сформульований К. Роджерсом. Спрямованість розвитку він називає «тенденцією» до актуалізації, яка притаманна біологічній природі людини, а в процесі життя і спілкування у людини виникає ще одна структура

– «Я» (Self), і ще одне прагнення – до реалізації цієї структури. Вона не співпадає з біологічною, і вони можуть суперечити одна одній [Rogers 1963]. В тих випадках, коли перша тенденція, з одного боку, і друга – з іншого, виявляються в суперечливому стані, то правда завжди на боці першого. Адже набуте людиною в процесі соціалізації не може покращити, а може тільки спотворити її істинну природу.

Представники екзистенціального підходу наполягають на тому, що однозначно заданої природою сутності в людини немає. Ж.-П.Сартр підкреслює, що

існування первинне по відношенню до сутності, тобто людина в кожному мить свого життя сама вирішує, в якому напрямку вона буде розвиватися, і ким вона буде в майбутньому» [Сартр 1989].

Вона сама себе створює і є тільки те, що сама з себе робить. Акцентування на самотворчості, відсутність вроджених структур саморозвитку – квінтесенція екзистенціальної психології. Все, що в житті людини з'являється, породжується її власними виборами і зусиллями.

Т. Грінінг робив спробу згладити виявлену суперечність поглядів. Він писав, що

«сутність людини створюється її екзистенціальними виборами в процесі становлення, а тенденція до самоактуалізації не єдина, котра закладена в людині і тому вона змушена конкурувати з іншими в процесі самотворення. Людина може відмовитися від самоактуалізації, а може її обрати і тим самим розвиватися» [Greeneng 1971].

Тут знову ж таки немає компромісу. Питання про існування вродженої сутності у Т. Грінінга залишається. Цей підхід принципово не відрізняється від індивідуально-центрованого.

На індивідуально-центрований підхід вплинуло фрейдистське протиставлення Ego і Super-Ego. Так, наприклад, в працях К. Гольдштейна, А. Маслоу, К. Роджерса до кінця 1960-х років була присутня думка, що зовнішні соціальні впливи більше гальмують самоактуалізацію людини, ніж їй сприяють. Зокрема, К. Роджерс наполягав, що природі людини притаманне добро, а джерело зла у зовнішній реальності [Rogers 1963]. В останні десятиліття прибічники особистісно-центрованого підходу розглядають зовнішні чинники як передумови розвитку. Екзистенціалісти значно раніше сформулювали точку зору, що умовою самореалізації є спілкування, діалог з іншою людиною. Із західних авторів ця точка зору найчіткіше розкривається В. Франклом [Франкл 1990]. Положення В. Франкла – *«якщо людина хоче прийти до самої себе, її шлях пролягає через світ»* – проходить червоною ниткою через усю екзистенціальну психологію. Людина з миті свого народження постійно взаємодіє з світом, в якому знаходяться потенційні сенси її існування, які вона повинна відкрити, знайти для себе.

Світ наповнений смисловими альтернативами, з яких людина змушена робити вибір і в процесі цього себе саму розбудовує. Так, В. Франкл, критикуючи концепцію самоактуалізації, стверджує, що *«в людині закладені можливості як для доброго, так і для поганого»*, приводячи приклад Сократа, який мав усі задатки, щоб стати талановитим злочинцем. Але він цієї можливості не реалізував. Людина обирає і вона відповідальна за вибір, які можливості залишати нереалізованими, а які втілювати в життя [Франкл 1990].

У цьому зв'язку Е. Фромм наголошує, що людину характеризує прагнення до самотрансценденції, прагнення

певним чином утвердитися серед людей і навіть піднятися над ними [Фромм 1996]. І якщо людина з тієї чи іншої причини виявляється нездатною позитивно самореалізуватися, то базова потреба самореалізації зберігається, і людина може самореалізуватися через руйнування, таким чином заявляючи про свою присутність в світі. Сутність людини проявляється у її відкритості для самих різних можливостей.

Як писав М. Мамардашвілі

«... людина не створена природою й еволюцією. Людина створюється. Безперервно, знову і знову створюється. Створюється в історії, за участю її самої, її індивідуальних зусиль. І ось це її неперервне створення й задане для неї в дзеркальному відображенні самої себе символом «образу і подоби Божої» [Розин 1999].

Це безперервне створення, самостворюваність себе як людини, сама здатність і можливість такої самостворюваності передбачає наявність психологічного знаряддя, яке б координувало і спрямовувало процес самостворення. Таким знаряддям у соціально зрілої людини є цінності й ціннісні орієнтації, а точніше між ціннісною системою суспільства в цілому і соціальних груп зокрема та поведінкою людини є комплекс психічних знарядь, серед яких цінності й ціннісні орієнтації є базовими.

В основі цього висновку – гуманістична ідея Г. Олпорта про потенційні можливості розвитку людини. Олпорт пише, що *«особистість – це не тільки те, хто вона є, але й те, якою вона може чи хотіла б бути»* [Allport 1955]. Він вважав, що становлення зрілості людини – це неперервний процес, який продовжується протягом усього її життя. В ієрархії шести головних рис, які характеризують психологічно зрілу людину, він називає цілісно життєву філософію. Точка зору з цього приводу полягає в тому,

що зріла людина є такою тоді, коли має глибоко вкорінений набір цінностей, які служать об'єднуючою основою її життя.

Цінності не виникають на порожньому місці. Кожне суспільство, соціальна група через конкретних осіб селекціонують і трансформують з історично сформованих ціннісних систем ті цінності, котрі виражають їх домінуючі інтереси і цілі. На цьому ґрунті і з цією ж метою вони створюють нові, притаманні їм, загальні та специфічні ціннісні системи, а людина їх певним чином сприймає.

На сучасному етапі ціннісну категоризацію свідомості особистості визначають як її спрямованість, підкреслюючи, що саме система цінностей особистості є її базою для багатоманітних відношень до дійсності [Еникеев 1999].

У науковій літературі простежується специфіка цінностей і ціннісних орієнтацій переважно в тому, що цінності – це зовнішні утворення по відношенню до людини, а ціннісні орієнтації є її внутрішніми утвореннями. Через цінності та ціннісні орієнтації формується і одночасно в них же проявляється відношення людини до світу, відношення, в якому відображається освоєння світу і відбувається самоствердження, саморозкриття сутності людини.

Ядром особистості вважає ціннісні орієнтації І. Д. Бех, якщо їх внутрішню природу і будову виводити з процесів смислоутворення [Бех, 1996]. При цьому зауважує, що його (ядро) можна інтерпретувати як ціннісну етичну орієнтацію, яка забезпечує цілісно-суб'єктивне розуміння окремих актів поведінки людини, а також сприяє (на основі спостереження за поведінкою людини в окремих стандартних ситуаціях) прогнозуванню її поведінки в широкому полі ситуацій.

Цінності вважаються типово соціальним феноменом, яким позначаються предмети, речі, властивості і відношення в реальному світі, ідеї, норми, цілі й ідеали, явища природи і суспільні явища, які створені чи не створені людиною, але спрямовані на соціальний прогрес і розвиток людської особистості.

При такому підході можна виділити функцію формування, збереження чи зміни цінностей людей. Частиною ж свідомого чи несвідомого людини є не цінності, а її ціннісні орієнтації. Саме вони визначають, яку позицію займає людина по відношенню до соціального і природного довкілля.

Приписувана ж цінностям функція мотивації діяльності та поведінки сформульована на методологічному ґрунті реактивного підходу.

З точки зору активного, гуманістичного підходу мотивація й регуляція поведінки є функціями ціннісних орієнтацій людини.

Висновки

Отже, головною ознакою зрілості особистості, показником міри її соціальності виступають розвинені цінності та ціннісні орієнтації. Їх система утворює вісь свідомості людини, яка визначає рівень сталості та послідовності її дій і вчинків, спрямованості потреб та інтересів. Вони дозволяють відрізнити позитивне від негативного як у її внутрішньому так і в зовнішньому світі, тобто є основою вирішення проблеми вибору. Вибір же – акт свідомий, вільний, відповідальний.

У гуманістичній психології цінності розглядаються як важливий компонент структури особистості. Вони є ядром особистості, її спрямованістю, яка визначає її відношення до світу,

самоствердження та саморозкриття. Цінності є засобом, який допомагає людині реалізувати свої потенціали, знайти сенс свого життя та стати повноцінною особистістю.

ЛІТЕРАТУРА

- Allport, G.W. (1955). *Becoming. Basic Considerations for a Psychology of Personality*. New-Haven.
- Greeneng, T. (1971). *Existential Humanistic Psychology*. Белмонт.
- Rogers, C. (1963). The actualizing tendency in relation to motives and to consciousness. *Nebraska symposium on motivation*. Lincoln.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York.
- Бех, І.Д. (1996). *Проблема особистісних цінностей: стан і орієнтири дослідження*. Українська психологія: сучасний потенціал: Матеріали Четвертих Костюківських читань. Київ.
- Боришевський, М.Й. (1997). *Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості*. Цінності освіти і виховання. Київ.
- Возняк, С.М., Кононенко, В.І. (1999). *Духовні цінності українського народу*. Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ.
- Головатий, М.Ф. (1999). *Соціологія молоді*. Соціологія молоді: Курс лекцій. Київ.
- Долинська, Л.В. (2008). *Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя*. Навчальний посібник / Л. В. Долинська, Н. П. Максимчук. Кам'янець-Подільський.
- Еникеев М.И. (1999). *Общая и социальная психология*. Москва.
- Здравомыслов, А. Г. (1986). *Потребности, интересы, ценности*. Москва.
- Мерлин В. С. (1970). *Проблемы экспериментальной психологии личности*. Перм.
- Москаленко, А.Т., Сержантов, В.Ф. (1989). *Смысл жизни и личность*. Новосибирск.
- Москаленко, О.В. (2010). *Сучасні концепції ціннісно-сислової сфери особистості*. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. Київ.
- Розін, В.М. (1999). Читая и обдумывая Мамардашвили. *Психологический журнал*, №2. 125-129.
- Сартр, Ж.-П. (1989). *Экзистенциализм – это гуманизм*. Сумерки богов. Москва.
- Франкл, В. (1990). *Человек в поисках смысла*. Москва.
- Фромм, Е. (1992). *Человек для себя*. Москва.
- Фромм, Е. (1996). *Революція надії*. В: Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Упорядник В.Лях. Київ.
- Ядов, В.О. (1975). *О диспозиционной регуляции социального поведения личности*. Методологические проблемы социальной психологии. Москва.

Rola wartości w psychologicznej strukturze osobowości

W artykule zbadano, w jaki sposób wartości wpływają na kształtowanie się osobowości. Autor artykułu rozważa różne podejścia do definiowania wartości i orientacji wartości; nakreśla sposoby rozumienia struktury osobowości i bada związek między wartościami a strukturą osobowości w psychologii humanistycznej.

Słowa kluczowe: *wartości, orientacje wartości, osobowość, struktura osobowości.*

The Role of Values in the Psychological Structure of Personality

The article examines how values influence the formation of personality. The author of the article considers different approaches to defining values and value orientations; outlines modes of understanding personality structure and explores the relationship between values and personality structure in humanistic psychology.

Keywords: *values, value orientations, personality, personality structure.*